

štava mogu sretati neracionalna rješenja. Analizirana rješenja su tipičan uzorak iz arhitekture masovne produkcije, te odražavaju standarde i valere svog vremena, i vrlo dobro ilustriraju globalnu situaciju. U vremenu svog nastajanja, ovi primjeri su se mogli shvatiti kao vrijednost i preporuke.

Među najvažnijim funkcijama u stanu jest osiguranje osobnog prostora koji stvara uvjete za intimnost supružnika, za nesputan razvoj ličnosti djeteta, za izolaciju odrasle osobe i sl. S obzirom na tu funkciju provedeno je ispitivanje racionalnosti. Potreba za osobnim prostorima, naravno, ne negira i potrebu zajedničkog prostora cijele familije, što znači da je u valorizaciji uspostavljen kriterij po kojem, osim individualnih soba, stan mora sadržavati i »dnevni boravak«, ali koji ne bi bio korišten kao spavaonica.

Za veći broj primjera napravljeno³ je ili odabrano komparativno rješenje na bazi istih ili što sličnijih konstruktivnih i oblikovnih parametara, ali s poboljšanom funkcijom, da bi se mogla izvršiti uspoređivanja.

Poboljšanje je izraženo većim brojem soba, a to znači mogućnost većeg broja korisnika, kao i širenje repertoara različitih tipova korisnika.

U mnogim urbanističkim planovima jedini kriterij stambenog progressa je povećanje površine po korisniku. To, naravno, ima neke, ali ne direktne veze s kvalitetom stana. Nije teško sresti i manji stan ugodniji za stanovanje od velikog, ovisno o načinu na koji su stanovi organizirani, a vrlo je značajno i koliko se osobnog prostora osigurava korisnicima.

Za ovaj aspekt promatranja uvažen je Corbusierov moto iz 1927. g. »plan is generator«, i analiza je, naravno, obavljena na tlocrtima.

Tlocrtno rješenje uglovnice u Karlovcu iz 1946-47 (sl.1) evidentan je primjer neracionalnog trošenja kvadrature (dvo-sobni stanovi 70-80 m², enoman potrošak za stubište i komunikacije), problematične funkcionalnosti (prolazne sobe, spavaonica od 20 m² ista ili veća nego boravak, neprikladan položaj blagovaonice) te bizarnih detalja (npr., na uglu uglovnice gradskog bloka, odakle se pružaju atraktivne vizure, 270°C, na trg i ulicu postavljena je izba). Sva četiri dvosobna stana i jedna garsonijera mogu akomodirati ukupno 9 osoba na način osigurane prostorne intime (2+2+2+2+1) bez spavanja u dnevnom boravku. Naravno, u ondašnjim kao i u današnjim uvjetima tzv. dnevni boravak je alternativna spavaonica, i broj korisnika je vjerojatno dvostruko veći. Iz komparativnog rješenja vidljivo je da se na istoj tlocrtnoj površini mogu dobiti komforni stanovi (četiri troipolsobna i jedan dvoipolsobni), koji uz osiguravanje osobnih prostora (boravak nije spavaonica!) mogu akomodirati 20 osoba (duplo više, 20:9), i to ne samo 4 bračna para i jednoj samca, već cijeli niz različitih familijarnih tipova.

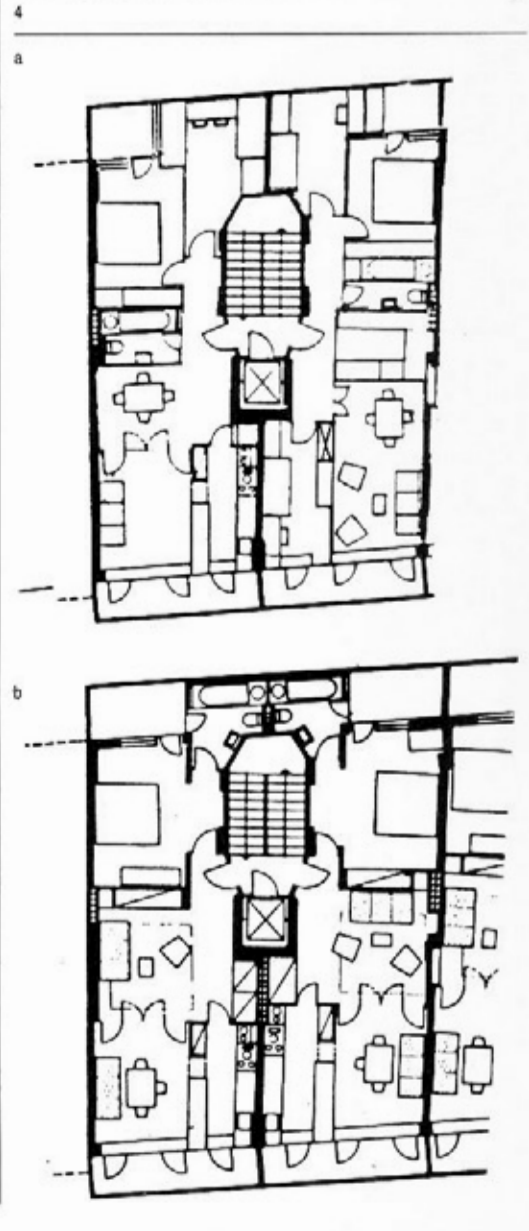
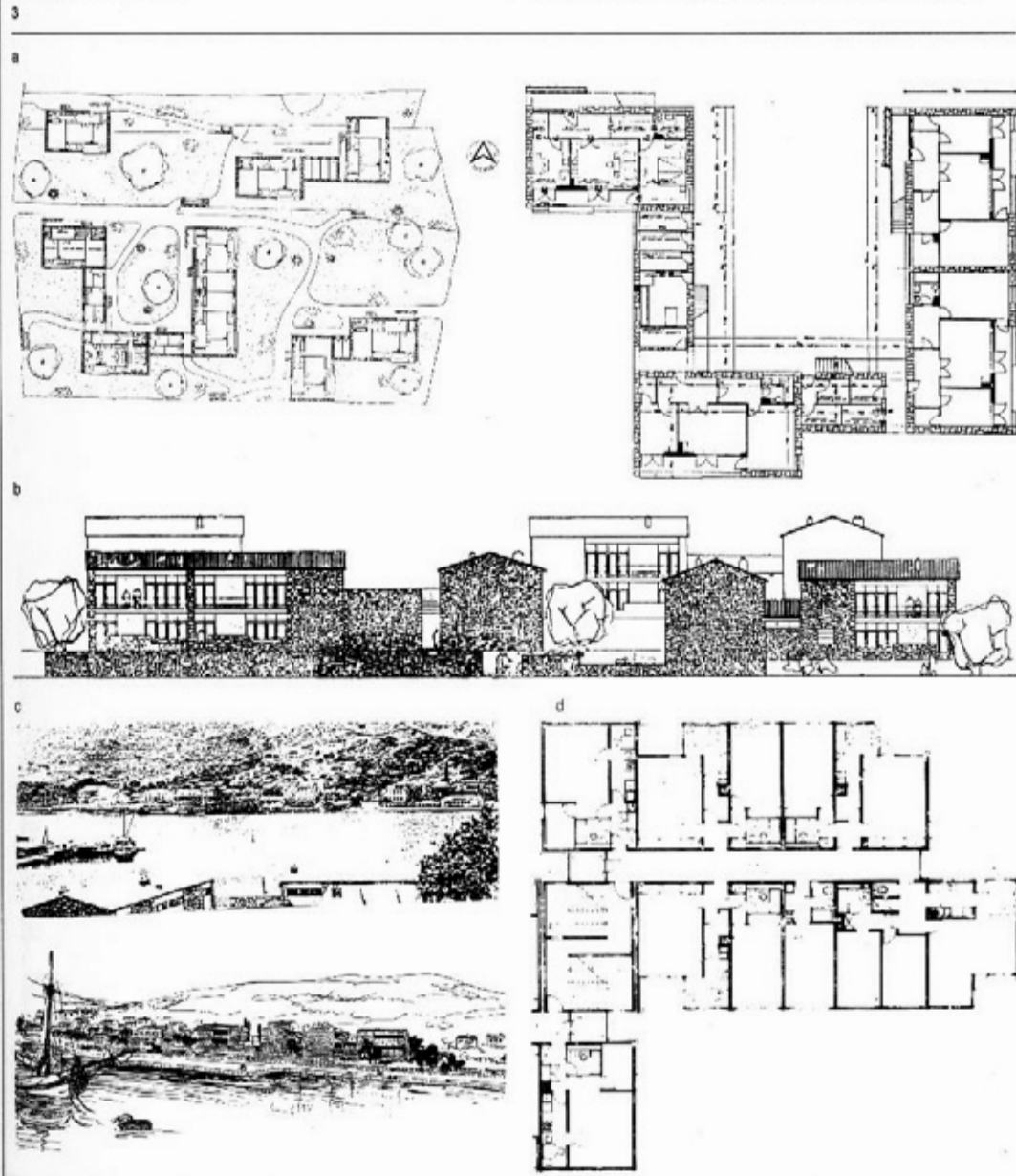
Stambena četverokatnica u Zenici, sagrađena 1952. (sl.2) sastavljena je od manjih dvosobnih stanova, cca 50 m², »namijenjenih manjoj porodici, radničkoj ili službeničkoj, s jednim ili s dva djeteta«. Gdje spavaju ta djeca, npr. djevojčica 15 god. i dječak 12 god. — nije ovim rješenjem odgovoreno, a kamoli da bi se pomišljalo na osobne prostore za djecu. Cijeli

niz funkcionalnih nedostataka prati dalje taj tlocrt: veza roditeljske spavaonice i kupaonice, neprikladnost blagovaonice, »stambeni balkon« 3x1 m, itd. Komparativno rješenje pokazuje da je i na ovoj površini, uz isti konstruktivni sistem i isti način grijanja, pećima na drva, moguće osigurati radikalno podesniji stambeni ambijent za smještaj tročlane ili četveročlane obitelji.

Ansambel stambenih jednokatnica u Visu, sagrađen 1954. (sl.3) ima 18 dvosobnih stanova, koji su u gotovo slobodnoj plesnoj formi okupirali teren od 0,6 hektara: na svaki stan otpada 330 m² terena, odnosno parcela dovoljna za gradnju obiteljske kuće. Neracionalnosti koje prate ovaj projekt su brojne:

- 1) rješenje dvosobnog stana od 76 m² u okolnostima podesnim za organizaciju trosobnog stana na način kako se danas trosobni stanovi već masovno produciraju (vidi sl. 3d),
- 2) razbacanost i nedefiniranost vanjskih prostora, koji nisu definirani ni kao javni (park, klupe, animacije), ni kao privatni (vrtovi, u toj klimi izuzetno atraktivni),
- 3) prevelik utrošak vanjskih zidova (2 m² : 1 m; na dva kvadrata tlocrtno površine otpada dužni metar pročelja; komparacije radi: taj omjer u višestambenim objektima može biti do 5 : 1, ili čak 6 : 1),
- 4) neosigurana privatnost prizemnih stanova, čime komfor radikalno opada,
- 5) ignoriranje izazovnih pogleda na more i vizura na dio mjesta s druge strane zaljeva, kod jednog broja stanova, premda je mogućnost više nego prisutna. Puni zabatni zid bez otvora, na samoj morskoj obali, reakcija je suprotna elementarnom instinktu da se prostor kuće združi s uzbuđenjem okolnog prostora, s magijom mora. Odsutnost prozora na ova dva zida čine ih vjerojatno rarijetnim na Jadranu.

- 1 — a. Uglovnica u Karlovcu, 1947. b. komparativno rješenje (L.P.)
- 2 — a. Četverokatnica u Zenici, 1952. b. komparativno rješenje (L.P.)
- 3 — a. Skupina stambenih jednokatnica na Visu, 1954. b. izgled prema moru c. ambijent ispred objekata d. komparativni primjer (stan iz produkcije »Industrogradnja«, 1972.)
- 4 — a. Šesterokatnica u Splitu, 1955. b. komparativno rješenje (L.P.)

Među funkcionalne nepodopštine pedesetih godina spada i tlocrt dvosobnog stana interpolirane stambene šesterokatnice na izuzetnoj lokaciji u Splitu, 60 m² (sl. 4). Zahtjev »investitora i revizije komisije za rješenjem s direktnim osvjetljenjem i provjetravanjem kupaoznice«⁴ je bez sumnje projektanta doveo u mat-poziciju, što je moralo rezultirati porazom funkcije. Komparativni tlocrt s kupaoznicom indirektno zračnom, dokazuje mogućnost dvoipolsobnog stana, pod istim ostalim uvjetima. Uz postavu i indirektno zračenje kuhinje, moguće je čak dobiti tri spavaonice.

Tri slovenska primjera s početka pedesetih (sl. 5), imaju dvije poticajne teme (integriranu kuhinju-blagovaonicu – boravak, i sanitarije odmaknute od vanjskog zida, indirektno zračne), ali na svakome su prisutne neke evidentne neracionalnosti.

I. Na trosobnom stanu od 85 m² u Jesenicama primjenjujući način postave sanitarija kao u III. primjeru otvara se mogućnost da stan postane četverosobni.

II. Smanjivanjem nepotrebno velikih spavaonica i ulaznog hola, boljom organizacijom sanitarija, trosobni stan u naselju »Litostroja« u Ljubljani, cca 85 m², može se smanjiti za 10-15 % površine, na cca 75 m², a da se pritom dobije još jedna spavaonica.

III. Prebacivanjem vrlo loše postavljenog ulaza s periferije u centar tlocrta u naselju Dukičev blok u Ljubljani (dvo/trosobni stanovi cca 65 m²), dobivaju po još jednu sobu.

Stambena kuća u Zadru iz 1954. godine (sl.6) sastavljena je od izrazito nefunkcionalnih stanova od cca 65 m² +

10 m² terase. Mogućnost korištenja tih stanova je reducirana na bračni par, i to tako da se zamijene funkcije boravka (13 m²) i spavaće sobe (24 m²). Sve druge kombinacije su nabite nizom problema. Neracionalnost ovog rješenja najbolje je ilustrirana komparacijom sa dvadesetak godina starijim Gropiusovim tlocrtom iz Berlina (Siemensstadt, 1930), gdje je na otprilike istoj tlocrtnoj površini (po veličini, obliku i konstruktivnim okolnostima) organiziran korektan funkcionalan stan za tri osobe, ili četiri, ako se radi o roditeljima i maloljetnoj djeci.

Kako je Gropiusov, gotovo prototipski projekt, bio dosta publiciran, vjerojatno je bio poznat, pa je nejasno zbog čega je došlo do iskrivljavanja i gubitka kvalitete. Želja za autorском nadgradnjom ili saplitanje o neke domaće propise?

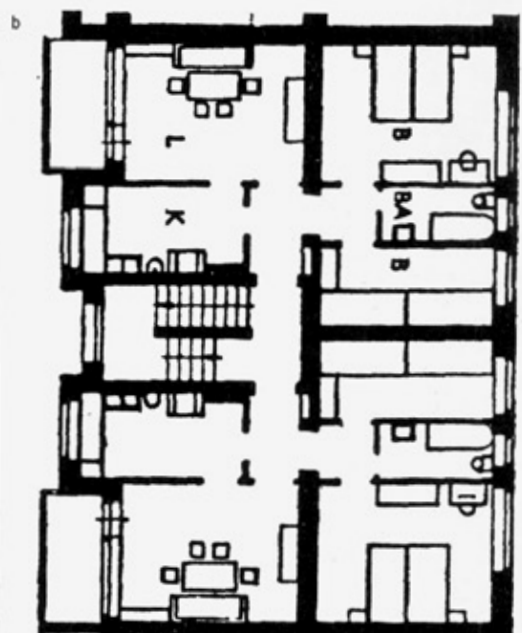
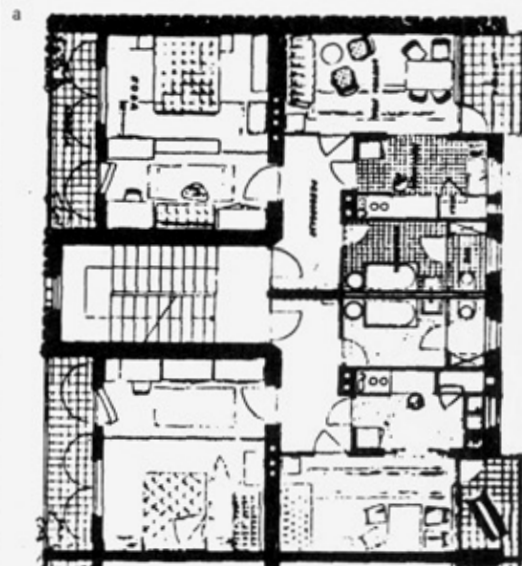
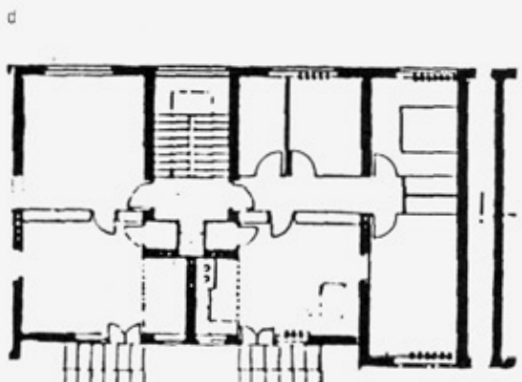
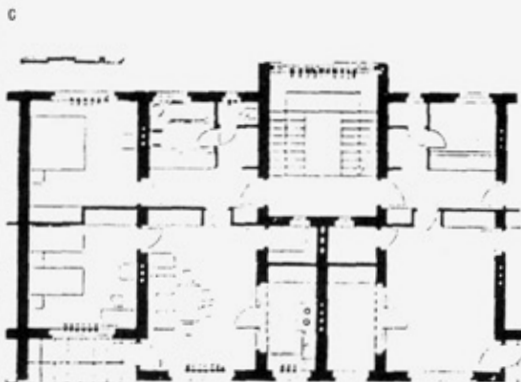
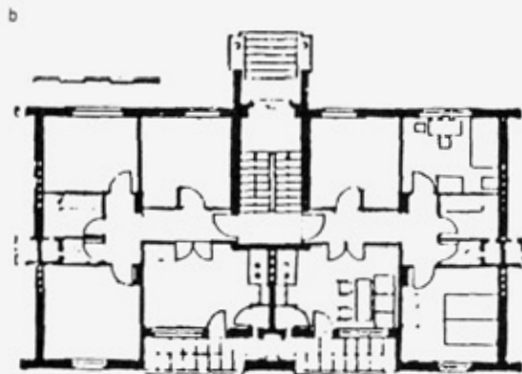
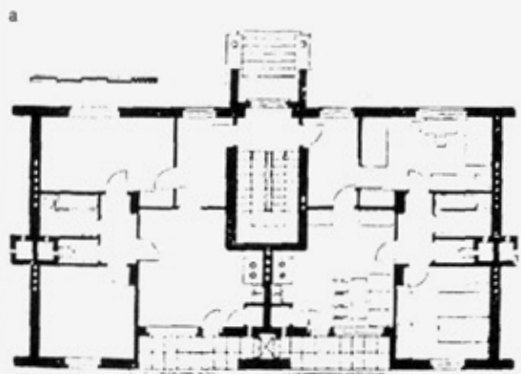
Usporedba tlocrta A stambenog nebodera u Skopju (sl.7a) s tlocrtom B nebodera u Splitu (sl.7b), slično »isparceliranih« na stanove sličnog oblika i veličine (A=290 m², B=330 m² brutto) pokazuje da rješenje B ima puno bolje performanse. 13% veća površina tlocrta, odnosno 15% veće oplošje, osigurava 50% veću akomodaciju. U slučaju A se u spavaćim sobama može smjestiti 10, a u B – 15 osoba. Primjer A: 2s-2s-2s-3s je uglavnom namijenjen bračnim parovima (od četiri samo jedan stan može prihvatiti familiju), a primjer B: 2,5s-2,5s-3,5s-(3,5)s je familijarni ambijent. Premda na jednog korisnika u A otpada 22 m² bruto, a u B 29 m², komfor u A je bolji: neprolazni dnevni boravak, prikladna blagovaonica. Kod primjera B je i sama konstrukcija racionalnija: isti

konstruktivni rasponi nasuprot tri različita raspona kod A, pet mokrih čvorova nasuprot devet kod A.

Naselje Čengić vile u Sarajevu (sl.8) planirano je i vjerojatno izvedeno sa 4700 stanovnika. Zacijelo ga danas koristi veći broj od planiranog. Iz planirane strukture stanova vidi se da dvosobni i manji stanovi sudjeluju sa točno 90% od ukupnog broja stanova, dok su ostatak dvoipolsobni (7,4%) i trosobni (2,6%). Očito je da je dekorativni pojam »human« dosta funkcionalno neodređen i krajnje subjektivan, jer se jedino tako može iščitati stav planera: »Smatramo da je u granicama humanog tretiranja stanovanja pretpostaviti u garsonjeri 2, a u jednosobnom stanu 3 ležaja«. U dvosobnom stanu su planirana 4 ležaja, što znači boravak u alternaciji sa spavaonicom. Interesantno bi bilo vicjeti kako i gdje bi planeri postavili četiri ležaja u izvedenom dvosobnom stanu, cca 60 m², kada bi u njega uselila najtipičnija familija, npr. majka (42), otac (46), kći (19) i sin (17), i kako bi oni živjeli do kraja kćerkinja studija, »nakon čega bi ona, po planu obavezno s još nekim, otišla živjeti u garsonjeru«. Kako bi se tek stanovalo da se umjesto ovog tipičnog, pojavi nešto složeniji scenarij?!

Komparacije pokazuju da je eliminacijom nepotrebnog degažmana ispred kupaoznice i redukcijom prostora kuhinje i blagovaonice moguće dvosobni stan pretvoriti u dvoipolsobni, a s konceptom »kuhinja-blagovaonica-boravak« dobivaju se čak tri spavaonice na istoj tlocrtnoj površini.

Primjer visokog stupnja neracionalnosti je stambeni objekt »Zvijezda« u Sarajevu (sl.9) iz 1970. Osamnaestokatni

neboder je sastavljen od tri pseudotornja spojena u jednom čošku. Ukupna bruto kvadratura od 400 m² osigurava dva troipol sobna, jedan dvosobni i jedan jednoipol sobni stan (13 korisnika). Sobičak u stanu od 105 m² je manji od 5 m² (4,8) s prozorom pri dnu usjeka na samo par metara od susjednog zida! Osim loše kvalitete stanova za tu kvadraturu, daljnja neracionalnost je ogroman utrošak fasadnih zidova. Stvaranjem nepotrebnih »džepova« na jednom katu bruto površina se za jednu petinu povećava, a oplošje se za petinu smanjuje:

$$400 \text{ m}^2 - 126 \text{ m}^2 \\ (+20\%) 480 \text{ m}^2 - 96 \text{ m}^2 (-22\%)$$

$$+80 \quad -30 \dots = (30 \times 2.8 = 84 \text{ m}^2)$$

Ako pretpostavimo da su međustropna konstrukcija (jeftinija) i vanjska zidna (skuplja) u odnosu 1:2, može se zaključiti da se istim sredstvima mogao sagraditi stambeni objekt gotovo iste vanjštine, ali sa 20% većom površinom i 20:13, tj. 50% boljim prostornofunkcionalnim karakteristikama. Poslije svega toga bi ostale uštede u vrijednosti većoj od još jednog takvog racionaliziranog kata ($84-80 \times 0,5 \times 18 = 792 \text{ m}^2$ pročelja, što je jednako vrijednosti jednog kata ili vrijednosti pročelja za tri kata još jednog takvog racionaliziranog nebodera.

Jedan »nespretan« stan od 71,6 m² iz Splita-III, sagrađen 1974.g., zamišljen je i nazvan »5-krevetni stan« (sl.10). Ako to znači smještaj za obitelj od 5 članova, onda je gotovo nemoguće pronaći obitelj kojoj bi ovaj stan odgovarao, a bio korišten na normalan način. Zbog invalidnosti prostora boravka

(i blagovanja) ovaj neracionalni stan nije izazovan ni za manje obitelji. Mogućnosti koje su prethodile ovom rješenju bile su više nego povoljne da se dobije superkomfortni trosobni ili troipol sobni stan za peteročlanu obitelj.

Dvoipol sobni stan od cca 70 m² (sl. 11a) stambene deseterokatnice na Senjaku u Osijeku riješen je korektno u okviru postojeće regulative, pa stoga pokazuje hendikepiranost ovih današnjih stambenih propisa. On ilustrira karakteristiku

suvremenih stanova u kojima se javlja disproporcija osobno-ukupno, tj. premali udio osobnog, intimnog prostora spram ukupne površine stana. Dvije spavaonice, jedna veća i jedna manja, imaju vrlo limitirane performanse u pogledu smještaja različitih tipova porodica. Komparativno rješenje pokazuje mogućnosti da se osobni prostor povećava, i na taj način omogućuje umjesto tri, pet korisnika. Korekcionni zahvat je gotovo unutar istih konstruktivnih datosti, a ni vanjski oblikovni »rukopis« se ne bi mijenjao. Povećanje loggie sa 2,5 x 1,5 na 2,5 x 2,5 bilo bi također radikalno unapređenje kvalitete stanovanja u ljetnim mjesecima.

Još jedna prva nagrada na natječaju za Senjak, dvoipol sobni stan 61,60 m² (sl.11c) pokazuje istu disproporciju osobno-ukupno. Na bazi istih konstruktivnih i formalnih okolnosti moguće je dobiti još jednu sobu i, naravno, nove mogućnosti korištenja.

Dvoipol sobni stan od 63 m² iz 1977. godine u Beogradu (sl.12) zbog velike prisutnosti fasadnih zidova nabit je puno većim potencijalom nego što je u primjeru iskorišteno, tj. s obzirom na mogućnosti stan je neracionalno organiziran. Sobičak od 6 m² doimlje se kao da je u kažnjeničkom kutu dnevnog boravka – »idealno mjesto da se dijete drži pod kontrolom«. To rješenje ne može odgovarati ni jednom drugom tipu obitelji osim roditeljima i jednom djetetu do tinejdžerske dobi.

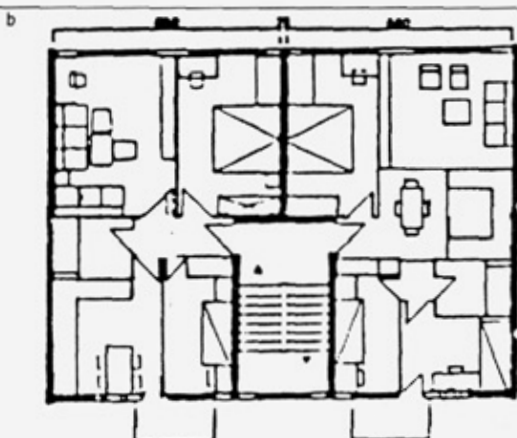
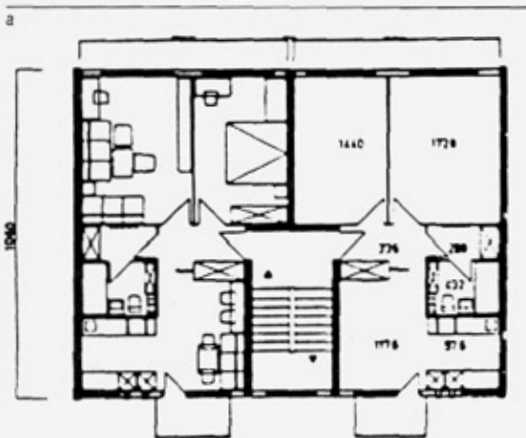
Već je kombinacija jedan roditelj i dvoje djece problematična, kao i jedan roditelj (60) i odraslo dijete (35).

- 5 - a. Stanovi u Jesenicama b. komparativno rješenje (L.P.) c. stanovi Litostroja u Ljubljani d. komparativno rješenje (L.P.) e. Dukičev blok u Ljubljani f. komparativno rješenje (L.P.)
- 6 - a. Stambena kuća u Zadru b. komparativni primjer (Siemensstadt, Berlin, 1930.)
- 7 - a. Neboder u Skopju, 1966. b. komparativni primjer (neboder u Splitu, 1968.)
- 8 - a. Stan u naselju Čengić-vila, Sarajevo, 1966. b. komparativno rješenje (L.P.)
- 9 - a. Neboder »Zvijezda« u Sarajevu, 1970. b. komparativno rješenje (L.P.)
- 10 - a. Stan iz Splita 3 b.c. komparativna rješenja (L.P.)

7

8

9

10

Komparativno rješenje pokazuje da je gotovo pod istim okolnostima moguće organizirati troipolobni stan i ugodan smještaj za obitelj od pet članova s vrlo širokim spektrom obiteljskih tipova: roditelji, dvoje ili troje djece, stari roditelji – mladi roditelji + jedno dijete, djed i baka + jedan roditelj + jedno ili dvoje djece, itd. Komparativno rješenje podiže kvalitetu stana i kad ga koriste 3 osobe: jednokrevetna soba sa 6 m² je porasla na 10 m², a pritom se dobiva još jedna od 6 m² za intelektualni ili koji drugi rad. Također, u slučaju manjeg broja korisnika, te želje za oslobađanjem boravka od blagovanja, može se u jedan od tih prostora instalirati blagovaonica, 6 m² – optimalno, ili 10 m² – reprezentativno.

Potkraj prošlog stoljeća (1897) »željeznicom iz Budimpešte«, doputovao je u Zagreb jedan problematičan tlocrt. Za potčinovnike Kr. ug. državne željeznice u Zagrebu napravljena je kuća na kat prema peštanskim nacrtima (sl.13a). Izduženi stanovi s prolaznim prostorijama i zahodima na »krajnima hodnika« (ustvari pred ulaznim vratima) kao da sadržavaju ideju prvih željezničkih vagona. Taj koncept razara privatnost soba i umanjuje komfor. Raščetvoren tlocrtni lik sa dva stubišta, dopadljivo jednostavne konstruktivne čistoće, sa stanovima od 57 m², nije, međutim, bio funkcionalni pogodak, pa se na toj osnovi može osporavati racionalnost.

Na istim konstruktivnim polazištima, unutar istih gabarita i oblikovnog koda, dva komparativna rješenja pokazuju moguća poboljšanja:

(sl.13b) – svođenje unutrašnjeg komuniciranja na jedno stubište, instaliranje zahoda unutar stana, osiguranje određene privatnosti soba,

(sl.13c) – umjesto izduženog tlocrta s hendikepirajućim ulazom na kraju i jednostrano orijentiranih stanova, drugom postavom stubišta, dobivaju se stanovi dvostrane orijentacije i prikladnije mogućnosti za postavu namještaja. U oba rješenja podizanje prizemlja za 1/2 etaže, na polukat, radikalno povećava privatnost donjih stanova.

Tip i duh vagonskih stanova bio je još barem pedesetak godina prisutan u nekim rješenjima u Zagrebu: višetažne gradske kuće u periodu između dva rata, te više poslijeratnih primjera u masovnoj stambenoj gradnji uz visok stupanj neracionalnosti.

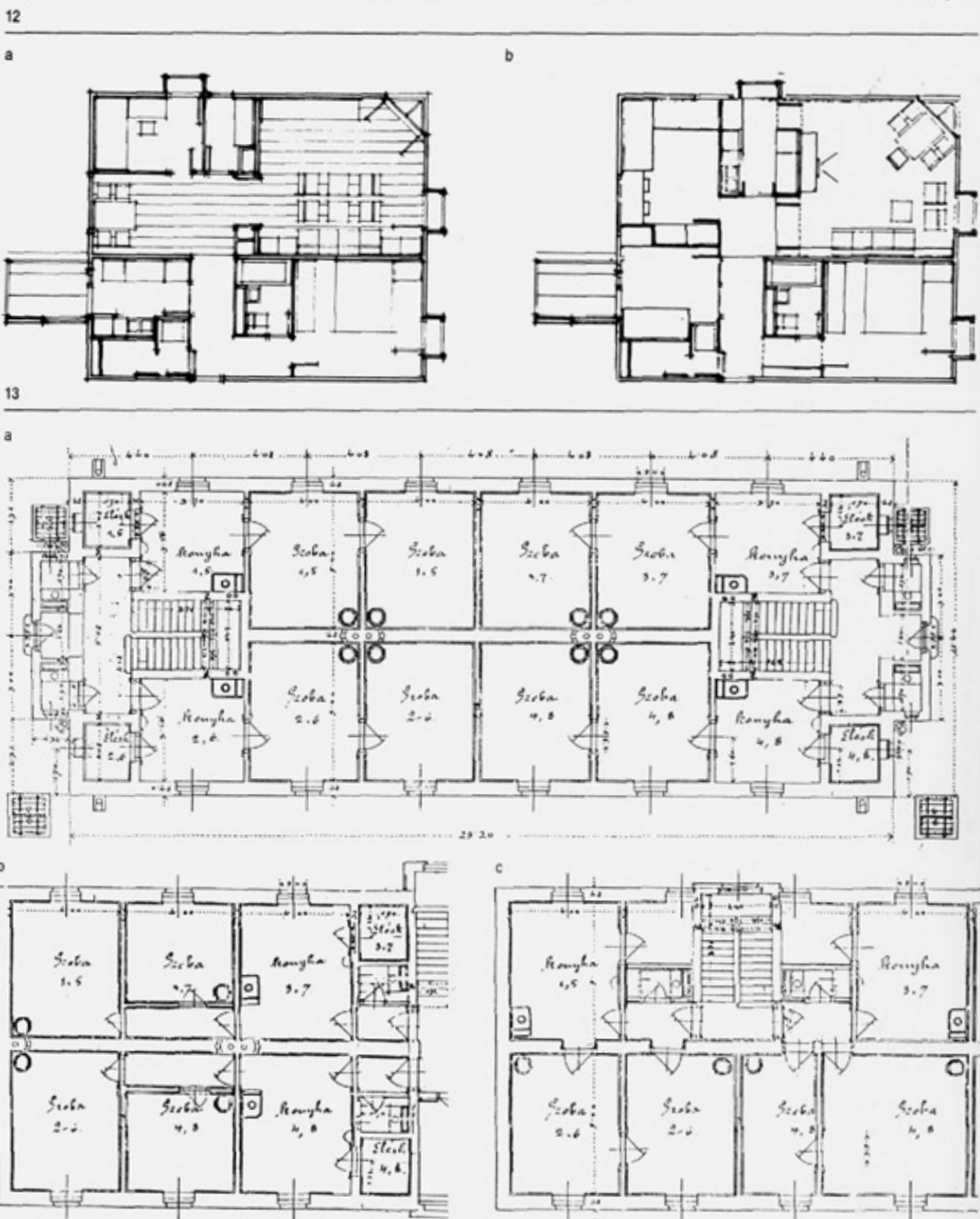
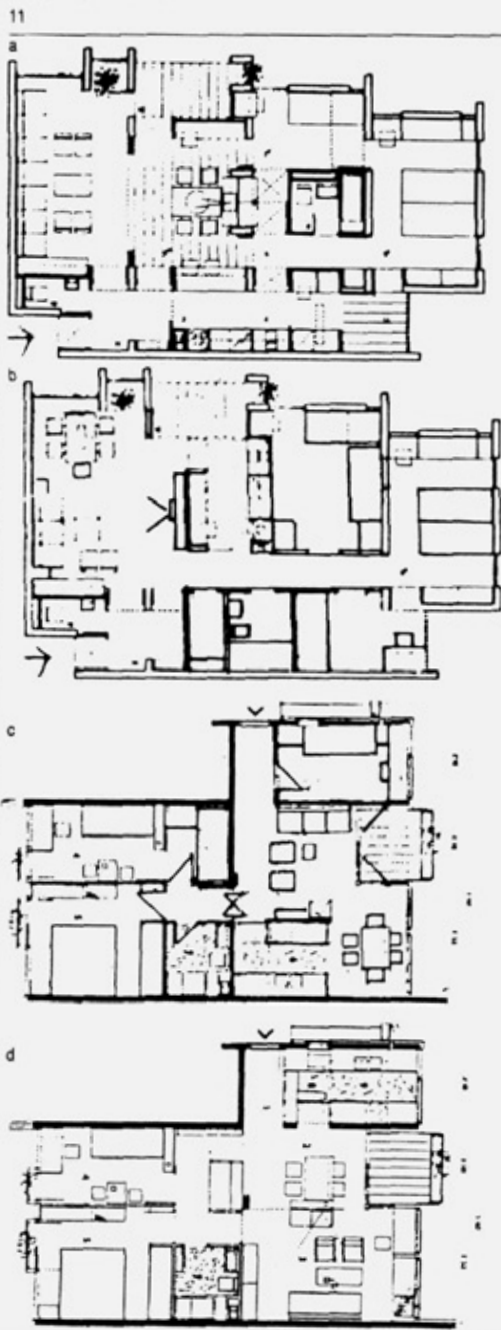
Na primjeru ovih stanova vrlo je zanimljivo promatrati »prevod« existenzminimalnog stana iz predratnog u poslijeratno vrijeme, iz kapitalističkog u socijalistički društveni kontekst, a u stilskom pogledu iz arhitekture tradicionalnih konotacija u arhitekturu modernog izraza (sl. 14).

Poslijeratni zanos, urbanistička vizija »svijeta koji se iz temelja mijenja« i »trijumf moderne arhitekture«, producirali su u Zagrebu i stambeni kompleks u Vrbičku. Osam štapičastih sjever-jug poredanih četverokatnica ima unutrašnju organizaciju istovjetnu predratnim gradskim kućama, tj. četiri mala stana na stubišni podest. Ti nefunkcionalni stanovi su iz onih predratnih izvedeni ili gotovo preslikani: usporedi manji stan sa onim

u Kosovčevoj (sl.14c). Stoga ironično i paradoksalno, ali simptomatično, zvuči komentar ovog novog socijalističkog stana: »Racionalni tlocrt rezultat je nastojanja da se uvedu u stambenu izgradnju normativi koji će unijeti neke principe korisne za usmjeravanje izgradnje, odnosno dobivanje neophodnog stambenog prostora.«⁶ Izgleda da su ti principi, principi existenzmimuma, uistinu, do dana današnjeg u potpunosti usmjeravali našu stambenu izgradnju.

Stan od 170 m² iz 1934. godine (sl.15) vrlo je diskutabilan s obzirom na broj korisnika koje može akomodirati. Premda ima dvije spavaonice, s obzirom na kriterij intime prostorija, za svaku je drugu kombinaciju osim za dvije osobe (bračni par) nekomfortan. Do druge spavaonice se stiže ili preko prve spavaonice ili preko kupaonice, što znači da eventualni korisnici prve spavaonice »mogu blokirati« pristup u drugu spavaonicu (npr. jedan se kupuje, a drugi presvlači u sobi). Zbog slabog funkcionalnog učinka, ovaj je primjer megalomansko trošenje kvadrata u tradiciji mnogih raskošnih, ali nefunkcionalnih rješenja. Zanimljivo je da je ovaj tlocrt referentna grafička pratnja uz napis »Zvezdane staze stambene arhitekture« iz međuratnog perioda.⁷ Neobično je kada ambicije novog oblikovnog izraza, modernizma (purifikacija, »skeleton«), ali na jednoj konzervativnoj prostornoj misli, mogu proizvesti doživljaj »progressivne« arhitekture. Paradoksalno je i iz ovakvih primjera izvoditi zaključke o »socijalnoj arhitekturi«.

Četverosobni stan 90 m² (Adalsparken, Kopenhagen),

oko 1980.g. pokazuje niz evidentnih funkcionalnih nedostataka (sl.16):

- nepodesno izdužen, tunelski dnevni boravak omjera 1:3;
- nepovoljan položaj kupaonice u odnosu na dvije spavaonice, (duge veze preko dnevnog boravka, jednak hendikep i za roditeljsku i dječju spavaonicu);
- nedostatak još jednog WC-a, te mogućnost bolje postave elemenata u kupaonici;
- diskutabilno radikalno odvajanje blagovaonice od boravka i relativno tjesan prostor za blagovanje, naročito kod ugošćavanja. Uvjeti u vezi s ovim tlocrtom, međutim, daju veći broj mogućih korektnih rješenja, poneka čak i uz uštedu u kvadratu, tako da ostaje nejasno koje su to specifične datosti izmoldirale ovaj nepraktični tlocrt?

Godine 1981, od svih stanova u Zagrebu, 68% su bili dvosobni i manji (2s-41%, 1s+g:25%, posebne sobe: 2%), a samo desetina stanova su četverosobni i veći. I u drugim našim gradovima situacija je slična. Podatak za gradska naselja u Jugoslaviji je: g+1s-25%, 2s-40%, 3s-24%, i samo 11% četverosobnih i većih stanova, dok je prosječan broj osoba u stanu bio 3,5. S obzirom na škrte stambene datosti, u permanentnoj stambenoj gladi, svaki izgubljeni kvadratni metar samo povećava tjeskobu u prenatrpanim stanovima, a svaka izgubljena soba je izgubljena intima za jednu ili dvije osobe.

Analiza je pokazala da su unutar datog manevarskog prostora postojale mogućnosti za podobnija rješenja s obzirom na stambene potrebe, ali da one nisu dovoljno iskorištene.

Jedna dosta prisutna neracionalnost može imati različite uzroke: od neracionalnog ponašanja arhitekata, moguće zbog ignorancije ili pak ambicije da stvore »nešto više«, pa do inženjerskih policajaca koji su umjesto palice u rukama držali zakonike i propise i njima mlátili po projektima, ili do investitora čije su želje još uvijek arhitektu zapovijed. Bilo bi zanimljivo istražiti što u pojedinom slučaju uzrokuje hendikep.

Problemi koji se u arhitekturi javljaju kod racionalne analize, u situacijama kada je evidentno neracionalno ponašanje, jest u tome što se u »račun« uvode i kvaziestetski kriteriji koji cijelu operaciju mogu prebaciti u područje iracionalnog, uz tvrdnju da su sve te neracionalnosti »iz određenih estetskih razloga«, i da tako iz nekih »viših«, nerazumljivih, razloga mora biti. »Estetski jocker« može ponekad ne samo nadoknaditi racionalne dugove, već utržiti i neke dodatne poene. Ni za jedno od ovdje analiziranih rješenja ne može se kazati da su »estetski kriteriji« (forma, kompozicija, oblik, prostor) bili razlog za slab

učinak s obzirom na optimalnu funkcionalnost odnosno maksimalnu racionalnost.

Mnogi arhitekti uzimaju funkcionalni princip samo kao temelj, polazište, a za kreaciju »prave arhitekture« traže »nešto više«, možda i nešto što se ne uklapa u logičku konstrukciju misli. Drugi pak misle da tamo gdje je funkcija zadovoljena i ne treba ništa više, ali uz napomenu da funkcija nije nekoliko uprošćenih radnji, već cijeli repertoar zbiljanja i suptilnih potreba. Među ove druge zacijelo se spada i Hannes Meyer, čija je definicija arhitekture, konceptualno uprošćena na formulu »a=ekonomija x funkcija«, bila ispomoć u ovoj analizi racionalizacije.

BILJEŠKE:

- 1 Dvanaest funkcionalnih zahtjeva kod projektiranja stana
- 2 H.Meyer: Bauen, 1928. (C.Schnaidt: Hannes Meyer, 1970)
- 3 God Bostard, 1970., 1976.
- 4 Sva komparativna rješenja su napravljena od autora analize
- 5 Upravo tih godina pomiču se sanitarje od vanjskog zida prema unutrašnjosti tlocrta, (vidi 6c) što poboljšava mogućnost rješenja. Godine 1956. uz projekt stambene zgrade u Karlovcu je bilo zapisano: »Postave nužnika unutar tlocrta s kanalima za ventiliranje demantrola je zauvijek nužnost postave nužnika na pročelje zbog direktne ventilacije.« (Arhitektura-1-6/1956.) Do kraja pedesetih gotovo je bilo prihvaćeno da je za racionalan i ekonomičan tlocrt nepoželjno smjestiti sanitarje u centralnim zonama i osloboditi pročelje za sobe.
- 6 »Arhitektura i urbanizam«, 39/1966.
- 7 Z.Kolecko, »Arhitektura«-1-3/1960.
- 8 »Arhitektura«-156-7/1976.

- 11 - a. Stan na Senjaku, Osijek b. komparativno rješenje (L.P.) c. Stan na Senjaku, Osijek d. komparativno rješenje (L.P.)
- 12 - a. Stan u naselju Kijevo-Kneževac, Beograd, 1977. b. komparativno rješenje (L.P.)
- 13 - a. Kuća za podčinovnike u Zagrebu, 1897. b.c. komparativno rješenje (L.P.)
- 14 - a. Radnički stanovi »Na Kanalu«, Zagreb, 1922. b. mali stanovi u Cankarjevoj, Zagreb, 1930. c. gradski stanovi u Kosovčevoj, Zagreb, 1937. d. stambeni kompleks na Vrbiu, Zagreb, 1948.
- 15 - Stan od 170 m², Zagreb, 1934.
- 16 - a. Danski primjer iz Kopenhagena, b.c. komparativna rješenja (L.P.)

